

Σύγχρονη θεώρηση της ελληνικής λαογραφίας

Η ΝΕΟΤΕΡΗ ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΕΡΕΥΝΑΣ ΚΑΙ Η «ΙΣΤΟΡΙΚΟΤΗΤΑ» ΤΩΝ ΛΑΟΓΡΑΦΙΚΩΝ ΘΕΜΑΤΩΝ

ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ Σ. ΛΟΥΚΑΤΟΣ

Η ΤΑΝ εύστοχη και διορατική η σκέψη του φιλολογικού μας περιοδικού *Νέα Εστία* (με τον τότε διευθυντή της Πέτρο Χάρη) ν' αφιερώσει, το 1950, το χριστουγεννιάτικο ογκώδες τεύχος της (αριθ. 563) «στα πρώτα πενήντα χρόνια του [εικοστού] αιώνα μας».

Έκλεινε ακριβώς τότε η μισή χρονική περίοδος του πιο μεταβατικού αιώνα της ανθρώπινης πολιτισμικής ιστορίας: μεταβατικού, όχι μόνο για τις πολεμικές τύχες και τις νέες επινοήσεις, που παρακολούθησαν οι (επιζήσαντες) άνθρωποί του, αλλά και για τη μοναδική ταχύτητα των εναλλαγών τους.

Ανέλαβα τότε να γράψω, από την πλευρά των ενδιαφερόντων μου, για τη «λαογραφική έρευνα» (ελληνική και διεθνή) στα πρώτα αυτά «πενήντα» χρόνια, που τα είχα ήδη και συνειδητά βιώσει.¹

Έκανα τη θεώρηση αυτή μέσα στα πλαίσια όχι μόνο των διεθνών εξελίξεων και «προβαδισμάτων» ή της συγγενικής συμπαράθεσης άλλων επιστημών, αλλά και ιστορικά, σημειώνοντας όσα άρχισαν να δίνουν και έδωσαν ως το 1950 οι Έλληνες λαογράφοι, και γράφοντας με σεβαστική αντικειμενικότητα για όλους.

Μπορώ να πω ότι έδωσα, σε γενικές γραμμές, όλο το «ιστορικό» των πρώτων ερευνών, εξελίξεων και διεθνών «συναντήσεων» του παγκόσμιου αυτού κινήματος (αποικιακού ή κατά τόπους εθνικού, αλλά και ανθρωπιστικού), της μελέτης του πρωτογενούς ανθρώπινου βίου και πολιτισμού, του λεγόμενου «λαϊκού», που το εκάλυπταν ή το συνέπλεκαν, με τα διαφορετικά ενδιαφέροντά τους, οι ταυτόσημοι σχεδόν για τον άνθρωπο (τα έργα και τη σκέψη του) όροι: της ανθρωπολογίας, εθνολογίας, εθνογραφίας, κοινωνιολογίας... και ο φαινομενικά τελευταίος, αλλά ριζικά «παρών», όρος της λαογραφίας (ή φολκλοριστικής, των ξένων ερευνητών).

Για να δείξω τότε τα ιστορικά στάδια, που μετάλλαξαν και προσδιόρισαν όχι μόνο την επιστημονική λαογραφική έρευνα (διεθνώς και στην Ελλάδα) αλλά και την ίδια τη σύσταση των λαογραφικών στοιχείων, εχώρισα τα πρώτα πενήντα χρόνια του αιώνα μας σε τρεις περιόδους: την προπολεμική, του Ευρωπαϊκού Πολέμου (1901-1918), τη μεσοπολεμική (1914-1939) και τη μεταπολεμική, του Παγκόσμιου Πολέμου (1940-1950).² Έδειξα περιληπτικά εξορμήσεις ή επα-

ναλήψεις της έρευνας, σχολές και απόψεις, επιστήμονες και οργανισμούς, με τη σχετική βιβλιογραφία, και έδωσα παράλληλα μια εναλλασσόμενη σειρά παγκόσμιων γεγονότων που άλλαξαν το αντίκρισμα του ανθρώπινου («λαϊκού») παράγοντος όπως κι εκείνος άλλαξε τους τρόπους της ζωής του. Στις περιπτώσεις αυτές έδειξα και τ' αλληλοπλησιάσματα των ανθρωπολογικών επιστημών μεταξύ τους, όπως και του ιστορικού ενδιαφέροντος, που εκδηλώθηκε ισχυρότερο, ύστερα από τους αιφνίδιους αφανισμούς γεωπολιτιστικών συνθηκών και τις αναγκαστικές προσαρμογές των πληθυσμών σε νέους τρόπους ζωής. Μαζί έδειξα και τις αντίστοιχες δραστηριότητες μελετών.³

ΓΙΑ ΤΑ ΠΡΩΤΑ ΧΡΟΝΙΑ (και τα πριν από το 1900) της ελληνικής λαογραφικής έρευνας, έγραψαν όλα τα θεωρητικά βιβλία, που εκδόθηκαν και μετά το 1950 και ασχολήθηκαν με την ιστορία της ιδιότυπης αυτής εθνικής μας «ανθρωπολογίας», που είναι η «λαογραφία», αναγράφοντας και όλη σχεδόν τη βιβλιογραφία των αρχικών πηγών και της ορολογίας τους.⁴

Τα θεωρητικά αυτά βιβλία συμφώνησαν σχεδόν όλα για τη μεγαλόπνοση και αποφασιστική οργάνωση των λαογραφικών ερευνών που πρωτόδωσε ο Νικόλαος Πολίτης. Το παισιωτικό τους διάγραμμα, όπως δημοσιεύθηκε στον Α' τόμο (1909) του περιοδικού *Λαογραφία* (σσ. 9-14), δείχνει την εμπειρία των διεθνών εξελίξεων από τον Πολίτη, αλλά και την οξυδέρκειά του για την προσαρμογή της έρευνας στα ελληνικά θέματα. Ο Πολίτης άνοιξε ορίζοντες και μας έδειξε μεθόδους, που φυσικά προέβλεπαν και τις ως σήμερα συμπληρώσεις τους. Τα άλλα, όσα λέγονται, από Έλληνες και ξένους κριτικούς, για εθνικιστικές σκοπιμότητες των αρχών της ελληνικής λαογραφικής έρευνας, αφορούν παροδικές περιστάσεις (Φαλλμεράγερ, νεοπαγής κρατική ανεξαρτησία, αλύτρωτες διεκδικήσεις), που δεν έλειψαν ποτέ από την ιστορία των εθνών και της έρευνας των παραδόσεών τους. Τα ουσιαστικά κέρδη από τα πρώτα βήματα (επιπόλαια ή προσεχτικά) της λαογραφίας μας είναι: (α) η καταγραφική εξασφάλιση παραδοσιακού υλικού που θα χανόταν και (β) το επιστημονικό νοικοκύρεμα που έδωσε στους τρόπους συλλογής και δημοσίευσης του

υλικού αυτού ο Ν. Γ. Πολίτης. Τον ακολουθήσαν, με εξελικτικές ή συμπληρωματικές ελευθερίες, όλοι οι ως τώρα «διάδοχοί» του με πρώτον αμέσως τον Στίλπανα Κυριακίδη.⁵

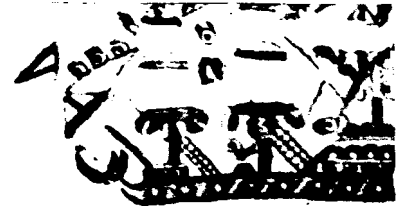
Μπαίνοντας, λοιπόν, με το άρθρο μου αυτό, στο «β' ήμισυ» του 20ού μας αιώνα (που καλώς επίσης τα Σύγχρονα Θέματα σκέφθηκαν και τη δική του -λαογραφική- παρουσία, στη «νεοελληνική ιστοριογραφία» του τεύχους), θα σημειώσω ενδεικτικά τα ποικίλα θεωρητικά βιβλία ή δημοσιεύματα, για την ελληνική λαογραφία, που γράφτηκαν (από Έλληνες και ξένους) από το 1951 ως σήμερα, και που περιλαμβάνουν ιδιαίτερα την παλαιά και νεότερη ιστορία του κλάδου, τη θέση του στις ευρύτερες ανθρωπολογικές ή άλλες επιστήμες, τις δυσμενείς κριτικές για πρόσωπα και μεθόδους, αλλά και τις εύφημους μνείες για νεότερες έρευνες, ιδρύματα, κέντρα, αρχεία, εκδόσεις, περιοδικά και επαρχιακές πρωτοβουλίες, που δεν θα χωρούσε εδώ η αναλυτική προβολή τους.⁶

Νά τα σχετικά δημοσιεύματα, με τη χρονική τους σειρά.⁷

- 1951: Γεώργ. Α. Μέγας, «Η σπουδή της λαογραφίας σκοπός και έργον αυτής», *Πλάτων*, έτος Γ', σσ. 1-32.
- 1951: Melpo Merlier, *Présentation du Centre d'Etudes d'Assie Mineure, Recherches d'Ethnographie*, (Institut Français d'Athènes).
- 1952: Dem. Petropoulos «The Study of Ethnography in Greece», *Midwest Folklore* 2/1, pp. 15-20.
- 1959: Ευστ. Δ. Μαζαράκης, *Συμβολή στη μελέτη της λαογραφίας, Η σημερινή τοποθέτηση*, Εστία, Αθήναι.
- 1966: Γεώργ. Κ. Σπυριδάκης, «Η επιστημονική θεμελίωσις των λαογραφικών σπουδών εν Ελλάδι» (Εναρκτήριο πανεπιστημιακός λόγος). *Επιστ. Επ. Φιλολ. Σχ. Παν. Αθηνών 1985-86*, σσ. 473-495.
- 1967: Γεώργ. Α. Μέγας, *Εισαγωγή εις την Λαογραφίαν*, Αθήναι (με β' και γ' έκδοση).
- 1967: Δημήτριος Σ. Λουκάτος «Λαογραφία - Εθνογραφία», (Πανεπιστ. λόγος, 13 Ιαν. 1967), Ιωάννινα 1968.
- 1969: Θεόδωρος Παπαδόπουλος, «Το πεδίο και το περιεχόμενο της λαογραφίας, δια του ορισμού αυτής», *Λευκωσία: Κέντρον Επιστ. Ερευνών [Κύπρου], Επετηρίς III, 1969-70*, σσ. 1-62.
- 1970: Démétrios Loukatos, «Etat actuel des études folkloriques en Grèce» (IIe Congrès Int. du Sud-Est Européen) *Actes, Tome I, Athènes 1972* (pp. 551-582).
- 1970: Μ. Φ. Δραγούμης, «Ένα πρωτότυπο Κέντρο Ερεύνης της δημο-

τικής μας μουσικής», *Περιοδ. Τέχνη*, τεύχ. 4, σσ. 5-15.

- 1971: Μιχ. Γ. Μερακλής, «Οι θεωρητικές κατευθύνσεις της λαογραφίας μετά τον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο», *Λαογραφία*, τόμ. ΚΖ' (27), σσ. 3-23.
- 1971: Γεώργ. Γ. Μέγας «Αι λαογραφικά σπουδαί και ο Νικόλαος Πολίτης», (Λόγος ακαδημαϊκής υποδοχής).

Πρακτικά Ακ. Αθ., 46 (1971), Εν Αθήναις 1972, σσ. 19-34.

- 1973: Γρηγ. Γκιζέλης, *Επιστημονικά λαογραφικά και ανθρωπολογικά παραδείγματα*, Αθήναι.
- 1977: Δημήτριος Σ. Λουκάτος, *Εισαγωγή στην ελληνική λαογραφία*, Μορφωτικό Ίδρυμα Εθν. Τραπέζης, Αθήνα (β' έκδοση 1978).
- 1978: Άλκη Κυριακίδου-Νέστορος, *Η θεωρία της ελληνικής λαογραφίας. Κριτική ανάλυση*, Εταιρεία Σπουδών Σχολής Μωραΐτη, Αθήνα.
- 1982: Michael Herzfeld, *Ours Once More: Folklore, Ideology and the Making of Modern Greece*, Univ. of Texas Press, Austin.
- 1983: Κατερίνα Κακούρη, «Η ελληνική λαογραφία σε σχέση με την εθνολογία και την ανθρωπολογία», *Πρακτικά Δ' Συμποσίου Λαογραφίας Β.Ε. χώρου, Θεσσαλονίκη (ΙΜΧΑ)*, σσ. 55-73.
- 1984: Μιχ. Γ. Μερακλής, *Ελληνική λαογραφία - Κοινωνική συγκρότηση*, Αθήνα (βλ. ιδιαίτερα «Σημειώσεις»).
- 1984: Margaret Alexiou, «Folklore: An Obituary?», *Byzantine and Modern Greek Studies*, τ. 9 (1984-85), pp. 1-28.
- 1987: Κεχαγιόγλου Γ., «Ελληνικές τύχες της μορφολογίας του παραμυθίου», παράρτημα (ενσωματωμένο) στον τόμο: Β. Γ. Πρόπ [Vladimir Propp], *Μορφολογία του παραμυθίου*, μετάφραση Αριστέας Παρίση, Αθήνα

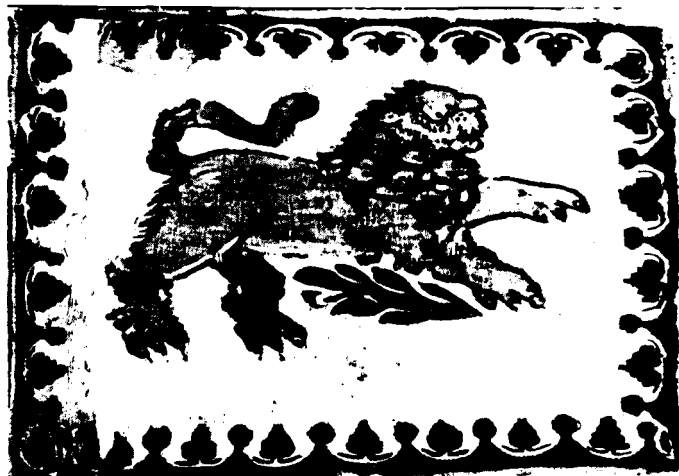
(Ινστιτούτο του Βιβλίου, Μ. Καρδαμίτσα) 1987. Κριτική και απόψεις του σ., που περιλαμβάνουν και θεωρητικά της ελληνικής λαογραφίας (κατά περιπτώσεις συζητήσιμα).

- 1988: Μηνάς Αλ. Αλεξιάδης, *Η ελληνική και διεθνής επιστημονική ονοματοθεσία της λαογραφίας*, εκδ. Καρδαμίτσα, Αθήνα. Ενδεικτικό για την ορολογία και βιβλιογραφία του.

Στις θεωρητικές αυτές μελέτες για τη λαογραφική έρευνα και τις εξελίξεις της μπορούμε να προσθέσουμε και ευκαιριακές απόψεις, που διατυπώνονται σε βιβλία ειδικών μονογραφιών, όπως είναι, π.χ., το πρόσφατο βιβλίο του Αλέξη Πολίτη, *Η ανακάλυψη των ελληνικών δημοτικών τραγουδιών*, Αθήνα (ΚΝΕ/ΕΙΕ.) 1984, με την αναλυτική του ιστοριοδίφηση.

Στην ίδια περίοδο μετά το 1950, δύο παλαιότεροι επιστημονικοί οργανισμοί για την λαογραφική έρευνα, η Ελληνική Λαογραφική Εταιρεία, ιδρυμένη από το 1909, και το Λαογραφικό Αρχείο (έπειτο «Κέντρο») της Ακαδημίας Αθηνών, ιδρυμένο το 1918, όχι μόνο εσυνέχισαν το εκδοτικό έργο τους, με προσαρμοζόμενα προς τις νεότερες απαιτήσεις δημοσιεύματα (οι περιεκτικότεροι τόμοι της *Λαογραφίας* φθάνουν τώρα τους 34, με 10 αυτοτελή «παραρτήματα», οι δε *Επετηρίδες* του Αρχείου φθάνουν τις 26), αλλά ανέπτυξαν και νέες αποφασιστικές δραστηριότητες: η μεν Λαογραφική Εταιρεία

νας είναι και οι μεταπτυχιακές σπουδές των νεότερων φιλολόγων (νεοελληνικού ή αρχαιολογικού πτυχίου) που, με τις ξένες ή τις ελληνικές υποτροφίες (και την ευχέρεια τώρα του οικογενειακού χρήματος), είναι συχνές, στο εξωτερικό. Μπορεί οι νέοι αυτοί φίλοι των ανθρωπολογικών σπουδών να εγγράφονται (στην Ευρώπη ή στην Αμερι-

διορισμούς. Οι πολιτικοί μας το διαισθάνονται άριστα, κατά τις εκλογές.) Και όπως ο «λαός» αυτός δεν αποσύρεται από το προσκήνιο της εθνικής ζωής, παρ' όλες τις εξελίξεις και διαφοροποιήσεις του, έτσι και η «λαογραφία» του δεν αφανίζεται με τις πολιτιστικές μεταβολές. Στην Ελλάδα άλλωστε παραμένει, «άθραυστος άξονάς» της, η θρησκευτική εθιμική ζωή του «λαού».

Αλλά και τις μεταβιομηχανικές αλλαγές ή υιοθετήσεις νέων θεμάτων μελετά η λαογραφία. Στη β' πενήταετία του 20ού αιώνα, αναπτύχθηκε και στην Ελλάδα η μελέτη της «σύγχρονης» και «αστικής» εθιμολογίας.¹¹

ΘΑ ΧΡΕΙΑΣΤΕΙ τελειώνοντας να μιλήσουμε και για την ιστορικότητα των λαογραφικών φαινομένων.

Δεν υπάρχει αμφιβολία, ότι και η ίδια η λέξη «παράδοση», που συντροφεύει το λαογραφικό αντικείμενο και την έρευνά του, σημαίνει «ιστορία» και «ιστορική έρευνα». (Ακόμα και η σύγχρονη λαογραφία, για την οποία μιλήσαμε, προσπαθεί να περιώσει μια σημερινή μαρτυρία, που θα είναι, στο μέλλον, «παράδοση».) Χαρακτηριστικό είναι ότι στο δίτομο βιβλίο των *Παραδόσεων* του (Légendes), το 1904, ο Νικόλαος Πολίτης προέταξε, με ιστορική σκέψη, τα κείμενα των κατηγοριών: *Παλιές ιστορίες, Η Πόλη κι η Αγία Σοφία, Χώρες και τόποι, Βουλαγμένοι τόποι και πολιτείες... Αρχαία κτίρια και μάρμαρα...* Χαρακτηριστική είναι επίσης η σημασία που δίνεται στα *Τοπωνύμια*, όταν ονοματίζονται και υποδηλώνουν μια ιστορική παράδοση.

Νομίζω ότι οι τοπικές παραδόσεις (légendes) είναι τα πρώτα λαογραφικά στοιχεία που επικαλέσθηκαν οι λεγόμενοι «αρχαιοπληκτοι» λαογράφοι για να βρουν έναν νεοελληνικό δρόμο προς τους «αρχαίους προγόνους». Το ίδιο κάνουν επιστημονικά και σήμερα οι αρχαιολόγοι για να βρουν από μια παράδοση κάποια βοήθεια προσδιορισμού ή ανεύρεσης αρχαίου χώρου.¹² Το ίδιο βέβαια κάνουν κι όλων των λαών οι ερευνητές.

Ύστερα επροχώρησε η «αναγωγική» εκείνη τάση προς ένα γενικότερο ταυτισμό των νεότερων λαϊκών στοιχείων πολιτισμού προς τα αρχαία (κείμενα, έθιμα, τέχνη, πρακτικοί τρόποι ζωής), πράγμα που ισχύει και ιστορικά, όταν μάλιστα και η ανθρωπογενεαγραφία του ίδιου τόπου το στηρίζει.¹³ Άλλωστε αυτή την ιστορικότητα των λαογραφικών μας στοιχείων και θεμάτων δεν την κρατήσαμε επίμονα στην αφητηρία της αρχαιότητας. Οι νεότερες βυζαντινολογικές μελέτες, και ιδιαίτερα το εξάτομο έργο του Φαίδωνος Κουκουλέ, *Βυζαντινών βίος και πολιτισμός* (εκδ. Γαλλικού Ινστιτούτου Αθηνών, 1948-1955), μας δείχνουν πολυ-

την οργάνωση Διεθνούς Λαογραφικού Συνεδρίου, το 1964 (που το ακολούθησε άριστα, με λαογραφικά «Συμπόσια» για τον Βορειοελλαδικό χώρο, το ΙΜΧΑ της Θεσσαλονίκης, από το 1975), το δε Κέντρο Λαογραφίας τη συστηματική πύκνωση των επιστημονικών αποστολών του σ' όλη την Ελλάδα, ιδιαίτερα από το 1957, που τα πορίσματα των ερευνών τους (Εκθέσεις) άρχισαν να δημοσιεύονται στους τόμους της *Επετηρίδας*.⁸

Καταλαβαίνει κανείς αμέσως τη νεότερη σημασία (για την ελληνική λαογραφική έρευνα) των συνεδριών και των αποστολών. Με τα πρώτα δημιουργήθηκε αναζήτηση και συζήτηση νέων θεμάτων, που η πληρέστερη μόρφωση των ερευνητικών τα προσαρμόζει και στις διεθνείς απαιτήσεις. Ο τόμος 22 της *Λαογραφίας* του 1964, με τα ξενόγλωσσα θέματα, και οι τόμοι των Συμποσίων του ΙΜΧΑ μαρτυρούν πολλά για τις νέες ατενίσεις θεμάτων και μεθόδων, που από τότε διαπιστώνονται στους ερευνητές μας. Με τις αποστολές (enquêtes) που έγιναν και συνεχίζονται στους απόμερους ελληνικούς τόπους (όπως γίνεται κι από το Κέντρο Μικρασιατικών Σπουδών, για τους «προσφυγικούς»), πολλά έχουν περιωσθεί και πολλά «κείνται» προς μελέτη, που δεν τα υποψιάζονται οι ξένοι ερευνητές, ούτε οι βιαστικοί πρωτόβγαλτοι «ερασιτέχνες».

Μια άλλη γραμμή προόδου και συγχρονισμένων κατευθύνσεων ή πλαισιώσεων της λαογραφικής μας έρευ-

κή) σε Τμήματα και Σχολές Εθνογραφίας, Εθνολογίας και Κοινωνικής Ανθρωπολογίας, και να μαθαίνουν πολλά. Όταν όμως θα εκλέξουν ελληνικό θέμα για τη διατριβή τους, ο ξένος καθηγητής θα τους υποδείξει τις πηγές και τους θησαυρούς της ελληνικής λαογραφίας, οπότε οι νέοι μας θα τη γνωρίζουν καλύτερα και θα εργασθούν με τη ζεστασιά της. Είναι η περίπτωση εκατοντάδων πια μετασπουδαστών του εξωτερικού, που επιτυχώς εργάζονται στις πανεπιστημιακές έδρες Λαογραφίας (έχουμε, μετά την Αθήνα και τη Θεσσαλονίκη, της α' πενήταετίας, τα Γιάννινα, την Κρήτη και την Πάτρα, με πολύ προσεχείς τη Μυτιλήνη και την Κέρκυρα)⁹ και ευεργετικά επίσης εργάζονται στα λαογραφικά ιδρύματα και τα μουσεία μας, όπως π.χ. στο Πελοποννησιακό Λαογραφικό Ίδρυμα του Ναυπλίου, στο Λαογραφικό και Εθνολογικό Μουσείο Μακεδονίας, στη Θεσσαλονίκη, στο Μουσείο Ελληνικής Λαϊκής Τέχνης των Αθηνών, στο Λύκειο των Ελληνίδων κ.ά.

Η ιστορική λοιπόν πορεία της ελληνικής λαογραφικής έρευνας συνεχίζεται αισιόδοξα, αλλά και οργανικά μέσα στην πολυφωνία όλων των ανθρωπολογικών επιστημών.¹⁰ Η «πυρηνική» (ας πούμε) των επιστημών αυτών λαογραφία, θα συνεχίζεται όσο θα υπάρχει «λαός». (Ας αφήσουμε τους παρασιτικούς ορισμούς των «κοινωνικών ομάδων». Ο λαός κυριαρχεί ως υπαρκτικό μείγμα σε όλους τους εθνικούς ή κοινωνιολογικούς προσ-

μερή τη λαογραφία των Βυζαντινών, ώστε ν' αναζητήσουμε κι εκεί πηγές των εθίμων και δοξασιών μας. Το ίδιο έκαμε, για την περίοδο της Τουρκοκρατίας, α-θόρβια, και ο Δημήτριος Γρ. Κα-μπουρογλούς, με την τρίτομη *Ιστορία των Αθηναίων* του (1889-1896), όπου επίσης διαπιστώνουμε την ανθρωπινή ιστορικότητα και συνέχεια των εθίμων, των σκέψεων, του ποιητικού λόγου και των τρόπων ζωής.

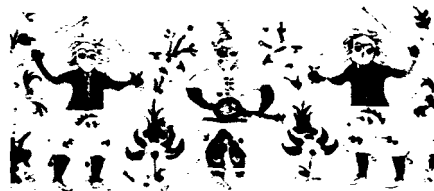
Σήμερα δεχόμαστε, χωρίς κομπασμό, τη μακραίωνη ιστορικότητα της λαογραφίας μας και καθορίζουμε τους σκοπούς των ερευνητών της μέσα στις απλές πανανθρώπινες επιδιώξεις: τις καθαρά ε-πιστημονικές (της ιστορικής γνώσης και της πολιτισμικής πραγματικότητας), τις εθνολογικές (για την αυτογνωσία και τον αυτοέλεγχο), τις ανθρωπι-στικές (για την αξιολόγηση της ανθρω-πινής ιδιότητάς μας και της αλληλεγγύης μας προς το συνάνθρωπο) και, τέλος, τις διεθνιστικές (για το ιδανικό του «παγκόσμιου ανθρώπου» και την ειρηνι-κή μας συνύπαρξη).¹⁴ □

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

1. Βλ. *Νέα Εστία*, τεύχ. 563: Χριστούγεννα 1950, σσ. 287-97.
2. Σ' εμάς τους Έλληνες οι πολεμικές περιόδοι ήταν, και τις δυο φορές, εκτενέστερες: 1912-1922 (Βαλκανικοί και Μικρασιατικοί) και 1940-1949 (με τον Εμφύλιο).
3. Χαρακτηριστικότερο ιστορικό-λαογραφικό αποτέλεσμα των πολεμικών μετασχηματισμών ήταν η δημιουργία «προσφυγικών» πληθυσμών (από εκτοπισμούς ή προσαρτήσεις), τόσο στις ευρωπαϊκές όσο και στις βαλκανικές χώρες, όπου αναπτύχθηκε νέα εθμική ζωή, πάνω σε αξέ-χαστες πατριδικές μνήμες. Η μελέτη πάνω στις μνήμες αυτές οδήγησε σ' έναν ιδιότυ-πο κλάδο «προσφυγικής λαογραφίας», που καλλιεργήθηκε από κοινού με πρόσ-φυγες και γηγενείς ερευνητές και οδήγησε (ιδιαίτερα στην Ελλάδα) σε μηνειακά αρχεία, περιοδικά και συγγράμματα. (Γνωστά δείγματα, το Κέντρο Μικρασια-τικών Σπουδών και η Ένωση Συμρ-ναίων.)
4. Η προδοσμική βιβλιογραφία της ελληνι-κής λαογραφίας πλουτίστηκε συμπληρω-ματικά με την πρόσφατη δημοσίευση των λαογραφικών βιβλίων και δημοσιευμάτων του 19ου αιώνα (1800-1906) από τον κα-θηγητή Δημήτριο Οικονομίδη, στον τόμο ΚΓ' (23) της *Επετηρίδας του Κέ-ντρου Ερεύνης της Ελληνικής Λαογρα-φίας* (1973-74), σσ. 63-270.
5. Βλ. εργογραφία του στον τόμο *Προσφο-ρά εις Στίλωνα Π. Κυριακίδη*, επιμέ-λεια Ι. Κακριδή, Θεσσαλονίκη (περιοδ. *Ελληνικά*, Παράρτημα 4) 1953.
6. Στο βιβλίο μου *Εισαγωγή στην ελληνική λαογραφία* (1977) αναφέρονται, ως τις η-μέρες του, όλα τα ιστορικά της ελληνικής λαογραφίας, με πρόσωπα, θεομούς και ι-

δρύματα (πριν από το διδακτικό του μέ-ρος), που προσδιορίζονται και με τη σχε-τική βιβλιογραφία.

7. Δεν αναγράφονται εδώ τα πολυγραφημέ-να βιβλία (πανεπιστημιακά μαθήματα κ.ά.).
8. Αξιολογή και θετικής «εθνογραφικής» προσφοράς ήταν και η καθοδηγητική για τους λαογράφους μας, αλλά και περιγρα-φική έκδοση του Κέντρου αυτού, το βι-

βλίο *Παραδοσιακός νίκος ρίος του ελλη-νικού λαού*, από τους Στεφ. Δ. Ήμελλο και Αικ. Πολυμέρου-Καμηλάκη, το 1983.

9. Πληροφορούμαι ότι στη Λέσβο θα διδά-σκεται και το μάθημα της Ελληνικής Εθνογραφίας. Αυτό δεν νομίζω πως θα είναι χωρισμένο από την ελληνική μας λαογραφία (βλ. και μελέτη μου «Λαογρα-φία – Εθνογραφία») 1967.
10. Πώς γίνεται από τις βιβλιοθήκες ελλη-νικών κέντρων και πανεπιστημίων, όπου δι-δάσκονται η κοινωνική ανθρωπολογία, ε-θνολογία, εθνογραφία, να λείπουν οι πλήρεις σειρές (τουλάχιστον) του περιοδ. *Λαογραφία* και της *Επετηρίδος* του ΚΕΕΛ, πολύ περισσότερο που η δεύτερη δημοσιεύει συνεχώς την τρέχουσα βιβλιο-γραφία.
11. Βλ. Δημ. Σ. Λουκάτου, *Σύγχρονα λαο-γραφικά*, Αθήνα, 1963. Βλ. επίσης Μ. Γ. Μερσακλή, «Αστική λαογραφία», *Δελτίο ΕΣΝΠΓΠ* (της Σχολής Μωραΐτη), Γ' 1979, σσ. 11-13.
12. Σημειώνω, ότι από τους ποικίλους α-νεξάρτητους κλάδους των φιλολογικών σπουδών, η αρχαιολογία, με την ιστο-ρικότητά της, είναι συγγενέστερη με τη λαογραφία, γι' αυτό κι έχουμε συχνά επι-στήμονες αρχαιολόγους που ειδικεύονται στη λαογραφία. (Η μελέτη π.χ. του πα-λιού υφαντού είναι και αρχαιολογική ι-στορική απασχόληση.)
13. Έτσι εξηγείται και η σχεδόν ενστικτώδης διάθεση των τοπικών λαογράφων, να προ-τάσουν στις μονογραφίες τους την ιστο-ρία του τόπου ή του χωριού τους και να α-ναζητούν συγκριτικές μνήμες των νεότε-ρων στοιχείων προς τα παλιά.
14. Βλ. στο βιβλίο μου, *Εισαγωγή στην ελλη-νική λαογραφία*, (1977), τις σελίδες 21-24.

